

Inglise keel polegi veel võitnud

Arvi Tavast

Eesti Terminoloogia Ühingu juhatuse esimees

Seoses eestikeelse Office'i ja nüüd ka Windowsi tulekuga on varasemast laiema publikuni jõudnud äratundmine, et tarkvara võib tõesti olla eesti keeles. Kas on see mõttetu ugrimugritamine, mis toob ohvriks arusaadavuse ja inimeste rahvusvahelise konkurentsivõime? Või hoopis kaua oodatud pääsemine vööra keele pealesurumise alt? Värske uuringu tulemused näitavad ootamatultki suurt poolehoidu teisele variandile.

Ettevalmistava etapina eesti keele strateegia väljatöötamisele valmib aasta lõpuks kirjakeele kasutusala ja nende seisundi uuring, mille infotehnoloogia- ehk IT-ala keelt kirjeldava peatüki on koostanud Kristel Pikk ja allakirjutanu. Möödunud aasta lõpul tegime kaks küsitlust: ankeedi vormis 400 tavalise inimesega ja intervjuuna 26 selle ala keelekasutust mõjutava inimesega (õppejõud, tehnikaajakirjanikud, raamatute autorid jne). Lisaks analüüsisime viimastest aastatest pärinevaid avalikult kättesaadavaid kirjalikke tekste: raamatuid, ajakirjandust, reklaammaterjale, tarkvara kasutajaliideseid.

Miks on IT eriline?

IT erineb vanematest tehnikaharudest sellega seotud keelekeskkonna ulatuse poolest. Kui näiteks autondustekste näeb tavaline tarbija peamiselt autot ostes või remontides, siis sõnalise kasutajaliideseiga IT-vahendid nagu arvutid, telefoniaparaadid, sidesüsteemid, veebikeskkonnad jne demonstreerivad mingisugust keelekasutust ka tavatarbijale pidevalt. Nii mõjutab IT-ala keelsus lausa otseselt väga suurt osa eesti keele kõnelejaid.

Kas Tehnika arenedes selle poole, et IT-vahenditega saaks suhelda loomulikus keeles, omandab üha suuremat rolli keeletehnoloogia ehk loomuliku keele töötlus arvutil. Praegu on maailmas laiatarbetootena olemas kiiresti kasvav ja täiustuv hulk keeletarkvara ja -ressursse. Peaaegu kõik nad on keelespetsiifilised. Kui tehnika jõuab ingliskeelset loomulikku suhtlust võimaldavale tasemele (see aga võib juhtuda ootamatult ruttu), siis on hädavajalik jõuda väga kiiresti samale tasemele ka eestikeelse suhtluse osas, muidu ähvardab peale eesti keele kasutuse ahenemise ka ebapiisava inglise keele oskusega kasutajate tegelik ärälõikamine moodsatest tööriistadest.

Loomulik suhtlus seab võõrkeeleskusele veidi teistsugused nõuded kui ekraanil kuvatavate võõrterminite hulgas orienteerumine. Keeletehnoloogia vajalikkust, praegust seisundit, arengusuundi ja arenguks vajalikke eeldusi on põhjalikult kirjeldanud Haldur Õim ja Heiki-Jaan Kaalep.

Miks on iga valdkond oluline?

Põhjamaades on keelesituatsiooni kirjeldamisel sagedane märksõna valdkonnakaotus (inglise *domain loss*): keele asendumine mingis ühiskonnaelu valdkonnas teise, tugevama keelega. Valdkonnakaotust soodustab ala teadmiste importimine ühe võõrkeele mõjupiirkonnast – sel juhul on lihtne neid üle võtta koos keelega – ning tihe rahvusvaheline suhtlus ühes võõrkeeles. Mõlemad tegurid on IT-alal selgelt olemas.

Valdkonnakaotuse viimast staadiumi on näha mõnes Aafrika riigis ja Indias, kus kohalikele keeltele on alles jäänud ainult mõni üksik kasutusvald, nende hulgas tavaliselt isiklik elu (siit ka nende nimetamine köögikeelteks); kogu avaliku elu, sealhulgas hariduse on üle võtnud dominantkeel. Sellisel juhul toimub emakeele omandamine ainult kodus, mitteformaalselt, kuid dominantkeelt õpitakse formaalse haridussüsteemi osana. Sellesuunalise nihke algeid on näha meie reaalaralade kõrgkooliprogrammides, mis sisaldavad küll võõrkeeleõpet, kuid mitte emakeeleõpet.

Kultuurilised ja majanduslikud olud võivad tingida võõrkeeleskusel põhineva sotsiaalse kihistumise: dominantkeele abil on parem ligipääs heale haridusele ja prestiižsetele töökohtadele ning kõrgema ühiskondliku staatusega rühmad eristavad end mittepühendatutest omavahelise võõrkeelekasutuse abil.

Kasutajate eelistused

Nn tavalisi kasutajaid küsitlenud asudes kartsime varasema kogemuse põhjal, et eelistatakse ingliskeelset tarkvara ja eestikeelset pole eriti nähtud. Oletades, et mujal – peale tarkvara – peetakse inglise keelt vähem loomulikuks, uurisime keele-eelistust ka raamatu või ajakirja lugemise ning arvutipoe müüjaga suhtlemise kohta.

Vastanutest eelistab tervelt 68% eestikeelset tarkvara. Ilmselt ei oska paljud tööpoolest ikka veel inglise keelt, mis teeb raskeks ka tolles keeles tarkvaraga töötamise.

Joonis 1. Eestikeelse tarkvara eelistajatel on üllatavalt suur ülekaal

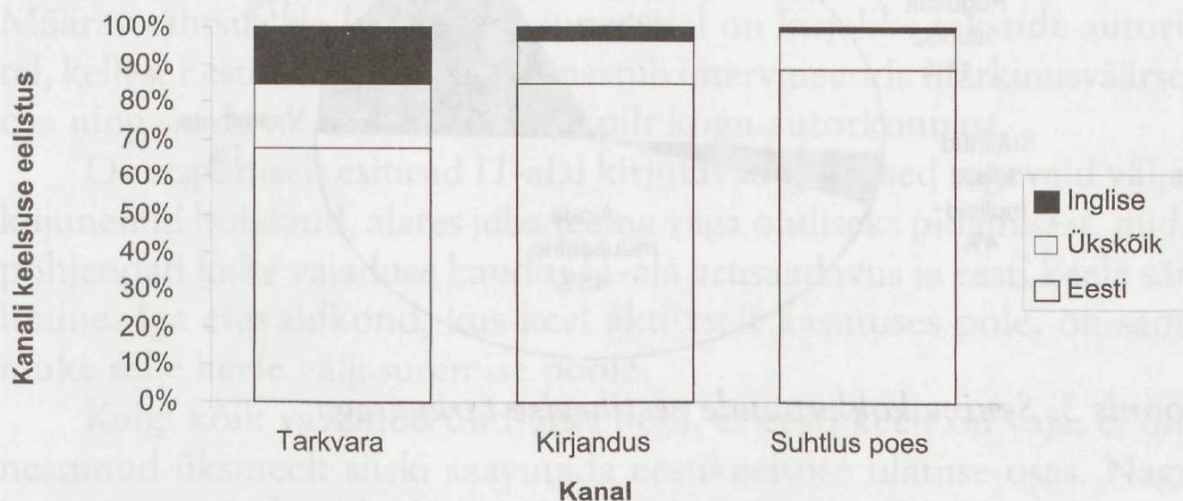
Ingliskeelse tarkvara pooldamist põhjendati peamiselt harjumusega; samuti arvati nii säilivat inimeste konkurentsivõime rahvusvahelisel tööturul, ilmselt taipamata, et tarkvara tõlgitakse ka teistes riikides.

Üsna samasuguseid tulemusi näitas Eesti Päevalehe Interneti-küsitlus (kokkuvõte Eesti Päevalehes 18.12.2001), kus küsimusele „Kas kogu arvutitarkvara peaks olema kättesaadav eesti keeles?” vastati järgmiselt:

- loomulikult – 40%
- jah, kuid vaid korraliku tõlkega – 43%
- ei, inglise keel on parem – 17%

Väärrib tähelepanu, et selle küsitluse järgi ei saa tervelt 40% jaoks eestikeelse tarkvara nõudmisel takistuseks isegi korratu tõlge.

Kas ainult tarkvara?

Joonis 2. Mida paremat keeleoskust nõudev kanal, seda vähem sobivaks võõrkeelt peetakse

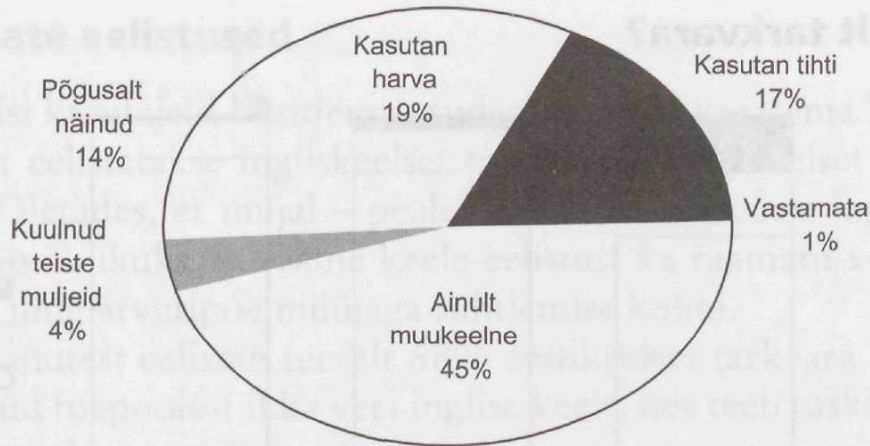
Nagu arvata oligi, tahetakse kirjandust inglise keeles näha tarkvarast vähem ning poes ei kiputa peaaegu üldse võõrkeeles suhtlema. Põhjus on ilmne: iga inimese, ka ingliskeelse tarkvara eelistaja võõrkeeleskusele on oma piirid.

Uut pole siin midagi

Eestikeelsust ollakse üsna palju näinud juba tükk aega, kuna lisaks praegu kõneainet andvatele laiatarbeprogrammidele on tegelikult tõlgitud terve hulk tooteid. Eesti keeles on 2002. aasta kevade seisuga:

- ettevõtete sisemisi infosüsteeme
- väikefirmade finantsarvestustarkvara
- mitmesuguseid Eesti päritolu tooteid
- osalt Microsoft Office XP (Word, Excel ja Outlook)
- osalt Microsoft Windows XP
- Linuxi komponente jm vaba tarkvara
- mobiiltelefonide tarkvara
- Eestisse suunatud veebikeskkonnad ja portaalid (veebipõhine elektronpost jm rakendused, Interneti-pangandus jne)

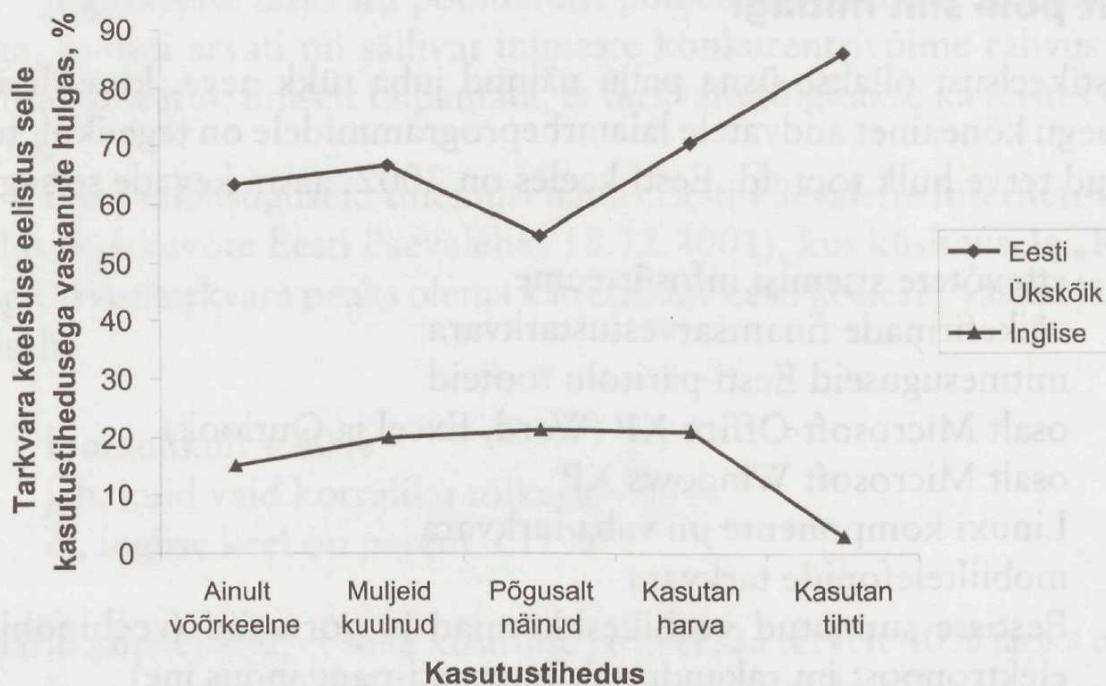
Seega ei pea paika kohati esitatav arvamus, nagu oleks tarkvara hakatud tõlkima alles nüüd.

Joonis 3. Senine kokkupuude eestikeelse tarkvaraga

Ehmatus möödub

Joonisel 4 näeme mittelineaarset sõltuvust kasutuse ja keele-eelistuse vahel: kontakti täielikul puudumisel eelistab 15% inglisi- ja 63% eestikeelset. Esimesed kontaktid on ehmataavad (inimesele jõuab kohale, kui harjumatu eestikeelne tegelikult on) ja eestikeelsuse eelistamine langeb 54%ni. Seejärel suureneb see tegeliku kasutuse tekkides taas – sagedastest kasutajatest eelistab juba 86% eestikeelset ja vaid 3% ingliskeelset.

Joonis 4. Tarkvara keele-eelistuse sõltuvus eestikeelse tarkvara kasutamise tihedusest

Ekspertide eelistused

Määrav tähtsus ala keelsuse kujunemisel on kirjalike tekstide autoritel, kellest Eesti-suuruses riigis õnnestub intervjuerida märkimisväärset osa ning saada nii üsna esinduslik pilt kogu autorkonnast.

Ootuspäraselt esitasid IT-alal kirjutavad inimesed tugevaid väljakujunenud hoiakuid, alates juba teema väga oluliseks pidamisest, mida põhjendati kahe vajaduse kaudu: IT-ala arusaadavus ja eesti keele säilimine. Iga eluvaldkond, kus keel aktiivselt kasutuses pole, on samuke selle keele väljasuremise poole.

Kuigi kõik vastanud olid ühel nõul, et eesti keelt on vaja, ei õnnestunud üksmeelt siiski saavutada eestikeelsuse ulatuse osas. Nagu kasutajate puhul, nii leidis ka ekspertide hulgas ingliskeelse laiatarkvara eelistajaid.

Keele teadlikku arendamist peeti enamasti vajalikuks, sest kuigi keel on iseorganiseeruv süsteem, ei saa ta sellise spetsiifikaga alal nii väikese rahvaarvu korral ise hakkama. Kui spetsialistid ise oma keelt ei arenda ja jätavad uute oskussõnade sissetoomise ajakirjanike hoolde, siis oleme üsna varsti olukorras, kus spetsialistile vajaliku täpsusega saab oma mõtteid väljendada vaid võõrkeeles. Samas oldi mures reaalseste tegutsemisvõimaluste pärast ning peeti keelekorraldusaparaati liiga jäigaks ja aeglaseks, et järele jõuda pideva väljendusvajaduse tõttu keelt spontaanselt arendavatele kasutajatele.

Mis siis häirib?

Kasutajate tagasiside (nii kõnealuse küsitluse vastustena kui ka mujalt saadu) käib peaaegu eranditult terminoloogia kohta, nagu on arvuti-ala keelevaidlustes ikka kombeks olnud. Vastajate arvates on eesti arvutiterminid arusaamatud, imelikud, harjumatud, naljakad, ebamäärased jne. Paar küsitletut kahtles, kas on üldse mõtet tõlkida eesti keelde nende arvates juba juurdunud termineid (nt *save*). Üks vastaja ütles end võivat häirivast ja segasest terminoloogiast tervelt kolm lehekülge kirjutada.

Üllatav on aga inimesi pahandanud terminite valik. Konkurentsitult kõige häirivam on Microsofti toodetes kasutatud sõna *suvandid* (*options*), mis tekitab reaktsioone leebest imestusest tõsise ärrituseni. Ilmselt on tundmatu sõna pandud liiga silmatorkavat mõistet tähistama.

Järgnevad inglise laenud: nii päris värsked nagu *viisard* või *suum* kui ka vanemad nagu *printima* või *string*. Viimane on erialakirjanduses ammu kodunenud korruga töödeldava märgijada tähenduses, aga nüüd selgub, et see olevat hoopis pesuese. Ilmselt ei tohi alahinnata tarkvara üldisest kättesaadavusest tingitud determinologiseerumisprotsessi – mis tundub loomulik insenerile, ei tarvitse pesupoe müüjale vastuvõetav olla.

Terminimoodustusviisidest häirib peale laenamise enim liit-tegevusnimedest tagasi verbide tuletamine: *taustsalvestus* sobib, aga *taustsalvestama* enam mitte, samamoodi terve hulk *automaat*-eeskomponendiga verbe.

Anne Kaaberi magistriprojektist „Arvutiterminid tegelikus keelekasutuses” (2001), kus autor võrdleb „Arvutikasutaja sõnastikus” sisalduvaid termineid ning tema küsitlusele vastanute seas kasutusel olevat arvutisõnavara, selgub, et kasutajad eelistavad oskuskeelele vähem spetsiifilist arvutikõnekeelt. Tema arvates on selline omaette allkeel tekkinud valdavalt seepärast, et kõik sõnastikus ja standardites välja pakutud terminid kas pole veel kasutusse läinud, neid ei teata või ei võeta neid mingil põhjusel omaks.

Samas ei pane peaaegu keegi tähele ei edukalt lahendatud, vaieldavalt lahendatud ega lahendamata jäänud süntaksiprobleeme, semantikast, pragmaatikast ja sisulistest tõlkevigadest rääkimata. Või panakse tähele, aga ei osata formuleerida ja jäetakse seetõttu enda teada.

Ainus erandina mitteterminoloogiline kõneaine on kasutaja teietamine. Selle poolt on meie senine traditsioon, et võõraid täiskasvanuid ei sobi sinatada, vastu jällegi teietamise loodav vajalikkust suurem distants arvuti ja kasutaja, sealhulgas algaja, niigi kartliku kasutaja vahel. Mõlemal arvamusel leidub pooldajaid, nagu leidub ka mõlemal viisil käituvaid ja lausa sinatamist-teietamist segamini kasutavaid tarkvaratooteid.

Tõlke arusaadavus

Tarkvaratõlgete teemal sõna võtnute hulgas on ootamatult levinud veendumus, et mingi keele emakeelena rääkimisest piisab või peaks piisama kõige tolles keeles väljendatu mõistmiseks. Kui ei piisa, siis seda mittepiisamist peetakse teksti, mitte lugeja omaduseks, sest samast tekstist inglise keeles saab sama lugeja ju aru. Ei tunnistata näh-

tust, mida Els Oksaar on nimetanud intranatsionaalseks multilingvismiks – loomuliku keele allkeeled on omavahel nii erinevad, et ühes väljendatu taasväljendamist teises sobib nimetada tõlkimiseks.

Väidetavalt eestikeelne, kuid seni tundmatu ja järelikult arusamatu väljendusvahend tekitab konflikti nimetatud veendumusega. Eriti just tarkvaratõlgetelt oodatakse omadust, mida neil realistlikult kuidagi olla ei saa – et kõik terminid oleksid motiveeritud, st juba esimesel lugemisel raskusteta mõistetavad ka selle alaga eesti keeles varem mitte kokku puutunud inimesele. Samas ei pea keegi sobimatuks selliseid inglise termineid, mida esimesel kasutamisel seletada tuleb. Vastupidi, paljud praegused arvutiõpikud ja -kursused just terminite seletamisega tegelevadki ja neid peetakse investeringuks, mida ei tohi raisata: „Kas see on hea, et tarkvara on eesti keeles? Iga arvutit kasutanud eestlane teab, kuidas on inglise keeles „lõikama” ja „kleepima” ning kindlasti on märkimisväärne osa inglise keelt mõistvaid ja rääkivaid eestlasi saanud head koolitust just arvutist, kus kõik on võõras keeles.” (Eesti Päevaleht 23.08.2001)

Sellist suhtumist oma keelde võib tõlgendada valdkonnakaotusega leppimisena. Allkeelte, vähemalt arvutiala oskuskeele olemasolu eesti keeles seatakse kahtluse alla ning selle koha hõivamist inglise keele poolt peetakse loomulikuks – ühesõnaga aktsepteeritakse IT-valdkonna kaotust inglise keelele.

Meie tulemuste järgi ei ole kirjeldatud seisukoha toetajad siiski enamuses (15% ankeetküsitluse vastanutest ja 1 intervjuueeritav eelistasid ingliskeelset (laiatarbe)tarkvara; 1 intervjuueeritav eitas allkeelte erinevust). Leidub ka vastuseid, mille kommentaarides küll tunnustatakse harjumisraskusi, aga peetakse loomulikuks ka esiteks harjumise vajadust ja teiseks seda, et harjumine nõuab aega ja jõupingutust.

Seda jõupingutust saab tavalise järjest loetava teksti autor lihtsate vahenditega vähendada, tekitades seose vähe tuntud termini ja mõiste vahele, lisades eesti termini esimesel kasutuskorral kas seletuse või inglise termini, kui on alust toda tuntuks pidada: *Uus protsessoripesa ehk socket jätab ..* (MicroLink Astrodata reklaam). Tarkvaras on seda raskem teha, kuna ühtegi kasutuskohta ei saa pidada esimeseks ning pideva kasutaja seisukohalt raiskaks üleüldine dubleerimine liialt ruumi.

Kokkuvõtteks

Tarkvara tõlkimine on tootjate ärihuvidest lähtuv majanduslik paratamatus, mis meie õnneks aitab ühtlasi eesti keelele tagasi võita ühe suhteliselt mõjuka valdkonna ning seeläbi parandada keele säilimise väljavaateid. Ka tõlgete esialgse harjumatususe pärast ei tasu muretseda. Nagu näitab arenenud lähinaabrite kümneaastane tarkvaratõlke kogemus, harjutakse omakeelse tarkvaraga suhteliselt kiiresti ja täielikult. Veelgi pikema tõlketraditsiooniga prantslased näiteks ei kujuta praegu enam üldse ette, et tarkvara võiks ka mõnes muus keeles olla.

Soovitusi edasilugemiseks

Eesti keeletehnoloogia arenduskava 2000. Koostajad: H. Õim, H.-J. Kaalep, E. Meister. Versioon 2 (10.02.2000); <http://www.eki.ee/keeletehnoloogia/tutvustus/arenduskava.html>.

A. Kaaber, Arvutiterminid tegelikus keelekasutuses: magistriprojekt. Tartu Ülikooli inglise keele ja kirjanduse õppetool, 2001.

H.-J. Kaalep, Virtuaalne ingliskeelne Eesti; <http://www.eki.ee/keeletehnoloogia/tutvustus/kultleht.html>.

S. Liivak, Eesti arvutikeel kui oskuskeel ja släng. – Õiguskeel 2000, nr 2, lk 32–37.

M. Mihkla, Eestikeelsus infoühiskonnas. – Õiguskeel 2001, nr 2, lk 25–29.

A. Tavast, Olukorrast ja probleemidest arvutialal. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46. 2000. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tartu, 2001, lk 52–65.

H. Õim, Keeletehnoloogiast ja eesti keelest. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 7, lk 499–501.